

Economie

Samenvatting van het themarapport

Onderdeel van het project:
Our Common Future 2.0
2010-2011

Thematrekkers:

Marcel de Berg; Johan van Ophem; Nitzan Shepherd

Deelnemers:

Jeroen van Beele; Maarten Bennis; Joop van Bergen; Wesley Brandes; Brigitte Buis; Rino Groenenberg; Anouk Koops; Gaby Neijndorff; Jos Reinhoudt; Harmen Roest; Niels Rood; Marietta Smid; Ivar Smits; Angelita Stuyts; Voline van Teeseling; Barry Voeten

© 2011 Stichting Our Common Future, Doetinchem

Deze samenvatting is onderdeel van het crowdsourcing project Our Common Future 2.0 (OCF 2.0), uitgevoerd door 400 vrijwilligers. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, door middel van druk, fotokopieën, geautomatiseerde gegevensbestanden of op welke andere wijze ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting Our Common Future.

De inhoud van deze samenvatting is gebaseerd op een van de negentien deelrapporten en vele en zeer diverse bronnen, bijeengebracht door vrijwilligers. De eindredactie van OCF 2.0 besteedt de uiterste zorg aan de betrouwbaarheid en de volledigheid van alle gepubliceerde informatie. Onjuistheden kunnen echter niet worden voorkomen. Hoewel bij het gereedmaken van deze samenvatting de grootst mogelijke zorgvuldigheid wordt betracht, bestaat altijd de mogelijkheid dat bepaalde informatie na verloop van tijd verouderd of niet meer juist is. Wij zijn niet aansprakelijk voor de gevolgen van activiteiten die worden ondernomen op basis van deze samenvatting.

Bepaalde verwijzingen in deze samenvatting voeren naar informatiebronnen die door derden worden bijgehouden en waarover wij geen controle hebben. Wij dragen dus niet de verantwoordelijkheid voor de nauwkeurigheid of enig ander aspect van de informatie uit die bronnen. Het noemen van deze informatiebronnen is op geen enkele manier een aanbeveling voor de auteur of goedkeuring van de informatie.

De redactie heeft haar uiterste best gedaan om bronnen en rechthebbenden van beeldmateriaal dat wordt gebruikt te achterhalen en te vermelden. Wanneer desondanks beeldmateriaal wordt getoond waarvan u (mede)rechthebbende bent en voor het gebruik waarvan u niet als bron of rechthebbende wordt genoemd, ofwel voor het gebruik waarvoor u geen toestemming verleent, kunt u zich in verbinding stellen met de redactie via de website www.ourcommonfuture.nl. Het project OCF 2.0 heeft een informatief, non-commercieel karakter.

Het project

Our Common Future 2.0 (OCF 2.0) is een innovatief crowdsourcing project rond duurzaamheid nu en in de toekomst. Met ruim vierhonderd mensen is in korte tijd een toekomstvisie ontwikkeld op negentien belangrijke maatschappelijke thema's:

- Afval;
- Bestuur;
- Duurzaamheid;
- Maatschappij;
- Natuur;
- Economie;
- Energie;
- Leiderschap;
- Leren;
- Mobiliteit;
- Productie;
- Sociale Media;
- Spiritualiteit;
- Toerisme;
- Voeding;
- Water;
- Werk;
- Wonen;
- Zorg.

Meerstemmig debat over duurzaamheid

Het doel van dit project was om met elkaar op een ongewone manier na te denken over de betekenis en ontwikkeling van 'duurzaamheid'. Al lang is die term niet meer het exclusieve domein van milieukundigen en ecologen. Het begrip duurzaamheid wordt voor steeds meer onderwerpen gebruikt. Dat is soms lastig want daarmee vervaagt de betekenis. Tegelijkertijd is die verbreding ook positief, want het geeft aan dat het debat over duurzaamheid zich steeds verder ontwikkelt.

Het project Our Common Future 2.0 presenteert dan ook niet dé definitie van duurzaamheid, maar toont juist meerdere invalshoeken van en opvattingen over duurzaamheid naast elkaar. Deze meerstemmigheid of polyfonie is een realistische afspiegeling van het maatschappelijke debat over duurzaamheid. Op de website van het project (www.ourcommonfuture.nl) staan over alle thema's deelrapporten en uitgebreide samenvattingen voor wie verdieping zoekt.

Het resultaat is ook terug te lezen in het boek *Duurzaam Denken Doen*. Het boek is geschreven voor een breed publiek, voor mensen zoals jij en ik in Nederland, en niet speciaal voor wetenschappers, beleidsmakers of managers. De intentie is om een goed toegankelijk en prettig leesbaar boek aan te reiken.

Net als in de werkelijkheid verloopt het debat soms analytisch en soms een tikje rommelig, soms met een vleugje humor of met kritiek, soms met onderbouwde bijdragen en af en toe met losse opmerkingen. Het is aan de lezer om door de tekst heen als het ware in debat te gaan met de honderden mensen die hebben meegedacht.

De poster

OCF 2.0 Themagroep Economie Economie: de hoogste tijd voor een ander spel!

We hebben nu wel lang genoeg Monopoly gespeeld...

... om de nadelen te begrijpen:

- De markt lijkt in het begin wel vrij, maar het aantal straten is beperkt en dus eindigt het spel altijd in een monopoliepositie
 - Het laten groeien van materiële welvaart is het enige wat telt
- Het spel staat los van de natuurlijke omgeving, het uitputten van natuurlijke hulpbronnen wordt totaal genegeerd
 - De winst van de ene speler gaat ten koste van de anderen, de verliezers blijven gefrustreerd achter
 - Er is geen vertrouwen tussen de spelers, overal moet voor betaald worden
 - De hoeveelheid nepgeld wordt steeds groter, de bank blijft maar geld uitdelen
 - Inflatie is aan de orde van de dag, huren wordt steeds hoger

#

Wie doet er mee met Kolonisten...

...zodat de wereld duurzamer, eerlijker en beter wordt:

- Elke speler kan vrij kiezen waar te bouwen, maar houden rekening met elkaars gebouwen
 - Groei gaat in harmonie met de natuurlijke omgeving, en stopt als alles gebouwd is
 - Het spel vindt plaats in de natuur zonder deze te verstoren of vernietigen
 - Er zijn strikte bouwregels, maximaal 3 steden aan een landtegel. De spelers houden elkaar hieraan!
- De bewoners koesteren hun ecosystemen, en maximaliseren de exploitatie van natuurlijke hulpbronnen zonder roofbouw te plegen
 - Alle materialen zijn natuurlijk (steen, hout en wol) of recyclebaar (erts). De kolonisten economie is dus volledig Cradle-2-Cradle
 - Alle spelers kunnen al hun straten, dorpen en steden bouwen (we stoppen niet bij 12 punten)
- Het spelbord is groot genoeg en de spelontwerper heeft iedere speler hetzelfde aantal bouwstenen gegeven
 - De groei van de ene speler gaat niet ten koste van de anderen. Eens gebouwd blijft gebouwd.
 - Het geldsysteem bestaat uit grondstofkaartjes, die gekoppeld zijn aan natuurlijke hulpbronnen
 - De geldhoeveelheid wordt niet gereguleerd en gemanipuleerd, er is geen rente en inflatie
- Als spelers elkaar vertrouwen, kunnen ze grondstofkaartjes ruilen. Zo ontstaat een soort cooperatie tussen de spelers om samen te groeien

Inhoudsopgave

De Monopoly-metafoor	2
Probleemanalyse	3
De hoogste tijd voor een ander spel	10
Visie op een duurzame economie	11
Oplossingen	13
Tenslotte	21

Naar een duurzame economie in Nederland

De hoogste tijd voor een ander spel

Alhoewel het vrije marktkapitalisme als winnaar van de wereldwijde ideologiestrijd uit de bus is gekomen, heeft het een fase bereikt die verdergaande correctie en toezicht behoeft. Het zelfcorrigerende vermogen van de markt faalt als het gaat om investeren in de lange termijn, ruimte voor innovatie en een rechtvaardige toegang tot de welvaart voor de huidige en toekomstige bewoners van deze wereld. Het vrije marktkapitalisme heeft sterke overeenkomsten met het monopoly-spel. De eerste fase waarin de straten en nutsbedrijven worden verdeeld is nog leuk, maar de tweede fase, waarin een klein deel alle rijkdom vergaart is voor de achterblijvers al geen leuk spelletje meer. Ons huidige systeem lijkt sterk op die tweede fase van het monopolyspel. In het echte spel zijn er echter ook nog eens steeds meer spelers bijgekomen en is gebleken dat de grondstoffen aan het opraken zijn. Een soort monopoly level 2 dus. Het is de hoogste tijd dus voor een ander spel of tenminste andere spelregels!

Dit nieuwe spel speelt zich af in een wereld waarin we vrijwel geen nieuwe grondstoffen nodig hebben, waarin we wegbewegen van het ideaal van bezit naar een situatie waarin we vooral toegang hebben tot voorzieningen en waarin groei ontwikkeling en ontplooiing betekent. Dit nieuwe spel vraagt leiderschap en lef van bestuurders en daadkracht van burgers, in hun rol als consument, kiezer, huiseigenaar, opvoeder, werknemer, werkgever, buurman en mens

Omschakelen naar een totaal anders economisch systeem achten wij niet wenselijk en niet realistisch. Immers, het vrije markt kapitalisme is dominant in vrijwel de hele wereld en is als winnaar uit de "ideologie-strijd" van de afgelopen eeuwen gekomen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het communisme, wint het aan populariteit, zo laten opkomende economieën als Brazilië, Rusland, India en China zien. Een alternatief voor het vrije marktkapitalisme is er ons inziens niet. Andere systemen, zoals het communisme hebben laten zien geen redelijk alternatief te zijn, want leidt tot corruptie, beperking van individuele vrijheden, inefficiënties en grote ecologische schade.

Daarnaast is de tijd om naar een duurzame economie om te schakelen erg beperkt. We kunnen het ons wat betreft sommige kwesties, zoals de uitputting van bepaalde grondstoffen en de klimaatproblematiek, niet veroorloven om langer dan 10 à 15 jaar de tijd te nemen om om te schakelen naar een duurzame economische vorm. Dan is het niet realistisch een ander systeem te ontwikkelen. Bovendien levert het omgevormde vrije markt systeem dat wij voor ogen hebben een optimum aan vrijheid voor mensen versus toezicht door overheden. Kortom, in dit systeem wordt verantwoordelijkheid nemen gestimuleerd, maar het

menselijk handelen niet tot in detail voorgeschreven. De uitdaging is dus om het kapitalisme snel te vergroenen en te hervormen, door te wijzen op de mogelijkheid ecologische duurzaamheid en persoonlijk welzijn te combineren.

De Monopoly-metafoor

Het spel van het vrije marktkapitalisme lijkt in veel opzichten op het alom bekende monopoly- spel. In dit spel gaat het er om zoveel mogelijk bezit te verwerven door middel van het aankopen en verkopen van grond en nutsinstellingen en het innen van huur, pacht en andere inkomsten bij diegenen die op je grond terecht komen. Meestal eindigt het spel op het moment dat één van de spelers vrijwel alle grond en al het geld bezit en de anderen ofwel blut zijn, ofwel het spel vreselijk beu zijn. Ironisch genoeg is volgens diverse bronnen het spel ooit ontworpen als een illustratie van het feit dat monopolies uiteindelijk leiden tot het failliet van velen en uitzinnige rijkdom voor slechts enkelen.

In de echte wereld zien wij ook dat juist de globalisering en het vrije markt kapitalisme grotendeels de oorzaak zijn van onze huidige onduurzame leefwijze. Zij hebben geleid tot ongeremde groei, leidend tot een toename in materiële welvaart voor een klein deel van de wereldbevolking, gebaseerd op een overmatig gebruik van grondstoffen en hulpbronnen, terwijl het grootste deel van de bevolking toekijkt en niet meedeelt in deze groei. Het "spel" dat wij spelen houdt geen rekening met de natuurlijke omgeving.

In het monopoly-spel wordt de sfeer al snel grimmiger in de tweede fase van het spel, namelijk die fase waarin de straten verdeeld zijn en de spelers eigenlijk alleen nog bezig zijn met het transporteren van het geld naar degene die de meeste en/of beste straten bezit. Meestal eindigt het spel in een situatie dat er één persoon al het geld bezit en de rest met niets over blijft. We blijven het spel echter spelen, omdat we anders als onsportief worden gezien, omdat we ons niet verantwoordelijk voelen en het juridisch gezien meestal ook niet zijn, en om nog veel meer redenen die te maken hebben met de keuze tussen ons eigen belang en dat van de samenleving.

In het vrije marktkapitalistisch systeem dat wij toepassen, werkt het in grote lijnen net zo. We bevinden ons inmiddels in de tweede fase van het spel waarin de toegang tot grondstoffen en hulpbronnen is verdeeld onder westerse landen en multinationale ondernemingen. Er komen vrijwel geen nieuwe grondstoffen en hulpbronnen meer in het spel, althans de schaarste neemt enorm toe, en de vraag is vooral hoe we de welvaart nu verder verdelen. Waar de vergelijking scheef gaat tussen de wereldwijde economie en het monopoly spel is dat er in de wereld steeds meer spelers bij komen, terwijl we bij monopoly met een gelijk aantal spelers blijven. Het vrije markt kapitalistische spel is dus eigenlijk een soort monopoly voor gevorderden met een extra moeilijkheidsgraad: hoe verdeel

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

je de welvaart en de toegang tot grondstoffen terwijl er steeds meer spelers bijkomen?

Het antwoord op de laatste vraag is voor veel economen, regeringen en ondernemingen nog steeds: economische groei. Zoals echter zal blijken uit onze probleemanalyse, is dit inmiddels een achterhaald concept.

Probleemanalyse

Centrale spelers in onze huidige economie zijn bedrijven en hun financiers (banken en beleggers). In ons vrije marktsysteem kunnen bedrijven vrij handelen en ook vrij hun financiering aantrekken. Het staat de onderneming vrij om kapitaal aan te trekken, bijvoorbeeld door aandelen te verkopen. Aandeelhouders hebben altijd als drijfveer gehad winst te maken. Zij waren zich echter ook bewust van het risico dat ze namen, of probeerden zich daar althans een idee van te vormen. Waar het mis is gegaan in de relatie tussen bedrijven en financiers, is dat financiers bedrijven weinig ruimte bieden om even geen winst te maken, bijvoorbeeld omdat zij investeringen willen doen die zich op de wat langere termijn voordoen.

Niet het streven naar winst van aandeelhouders op zich, maar het streven naar winst óm de winst zonder daar verdere voorwaarden aan te verbinden of verantwoordelijkheid te voelen voor de wijze waarop de winst wordt gemaakt, is dus een belangrijke bron voor onduurzaam gedrag geworden van bedrijven, banken en beleggers. De mechanismen zijn voor de hoofdrolspelers globaal als volgt:

Bedrijven

Ondernemingen die zich gedwongen voelen elk kwartaal winstcijfers te tonen, hebben globaal twee opties: kosten besparen en/of blijven groeien.

Bedrijven kunnen kosten besparen door op zoek te gaan naar de goedkoopste grondstoffen en arbeid. In een vrije markt is vrijwel de hele wereld het domein om daar naar te zoeken. Dit leidt dikwijls tot ontginnings- en verwerkingsmethoden die noch de natuur noch arbeiders sparen. Vaak vindt dit plaats in ontwikkelingsland, ver buiten het zicht van de hoofdkantoren en consumenten van de eindproducten. Bedrijven kunnen tenslotte kosten besparen door hun overheadkosten te beperken en een zeer beperkte opvatting te hebben over waar hun verantwoordelijkheid ophoudt. Dit leidt onder andere tot het afschuiven van de verantwoordelijkheid voor schade (schade aan milieu, natuur, gezondheid).

De tweede mogelijkheid die bedrijven hebben is manieren vinden om de business te laten groeien. Groei kan bijvoorbeeld worden gerealiseerd door het op de markt brengen van nieuwe producten, maar ook door het aanboren van nieuwe markten. Deze nieuwe producten, op de markt geïntroduceerd met behulp van vaak gigantische reclamebudgetten, genereren dan meer omzet voor bedrijven. Het probleem met deze producten is dat ze soms weinig meerwaarde creëren voor de maatschappij, maar slechts een behoefte creëren die er voorheen niet

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

was. Uiteindelijk leidt dit tot een grotere consumptie en daarmee dus tot een versterking van de overconsumptie en -productie die we al kennen.

Onder druk van aandeelhouders en speculanten zien tenslotte veel beursgenoteerde bedrijven geen andere keus dan te fuseren of andere bedrijven over te nemen om daarmee de winstpotentie, en dus de waarde, van het bedrijf te vergroten. Deze beweging leidt tot het ontstaan van steeds grotere bedrijven en kartels met monopolieposities en daarmee tot een afname van de concurrentie. Een fenomeen dat de vrije markt voor de ondernemer en de consument, paradoxaal genoeg, juist minder vrij maakt.

Banken en beleggers

Een belangrijk doel van banken en beleggers is dat zij hun vermogen continu moeten doen groeien. Zij investeren in bedrijven die die vermogensgroei voor hen moeten verwezenlijken, maar kennen ook andere manieren om vermogensgroei te genereren: speculatie, doorverkopen van vermogen en aandelen, lucratieve investeringen, financiering van en advisering bij fusies en overnames.

Zo zijn leningen voor hypotheek een voorschot van de banken op waardevermeerding van huizen. Het verstrekken van een hypothecaire lening (bijv. op een huis) van een bank is daarmee voor banken een vorm van groei door middel van geldcreatie. Immers, de bank schrijft de grootte van de lening bij onder "debiteuren" aan de activa-zijde van zijn balans, en ook als "rekening courant" aan de passiva-zijde. Hierdoor lijken de "bezittingen" van alle Nederlanders flink gestegen (zie afbeelding), maar hier staat een alsmaar groeiende schuldenberg tegenover.

Het collectief bezit aan vermogen aan onroerend goed is in feite dus een virtuele geldhoeveelheid. Dit alles heeft geleid tot een enorme groei van vermogens, en daarmee van de economie, op papier. Omdat het echter om virtuele groei gaat van vermogen en niet om toegevoegde waarde door daadwerkelijk geproduceerde diensten of goederen, is er een pyramidesysteem ontstaan met enorme hoeveelheden geld. Dit brengt enorme risico's met zich mee, zeker op momenten dat mensen zich realiseren dat ze geïnvesteerd hebben in een pyramidestelsel en hun geld terugvragen. De zeepbel wordt op zulke momenten doorgeprikt en de belastingbetaler, of bijvoorbeeld huizenbezitter, betaalt uiteindelijk de rekening.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

Tenslotte kunnen beleggingsfondsen en investeringsbanken hun vermogen zien toenemen door te investeren in lucratieve ondernemingen, zoals de wapenindustrie, mijnbouw etc. Als er door de maatschappij onvoldoende randvoorwaarden worden gesteld aan de werkwijze van een onderneming, kan dit leiden tot uitbuiting, schade, uitputting van grondstoffen en versterking van armoede.

Onderstaande figuur vat de bovenstaande paragrafen, dus het spel, de spelregels en de belangrijkste spelers samen in één figuur.

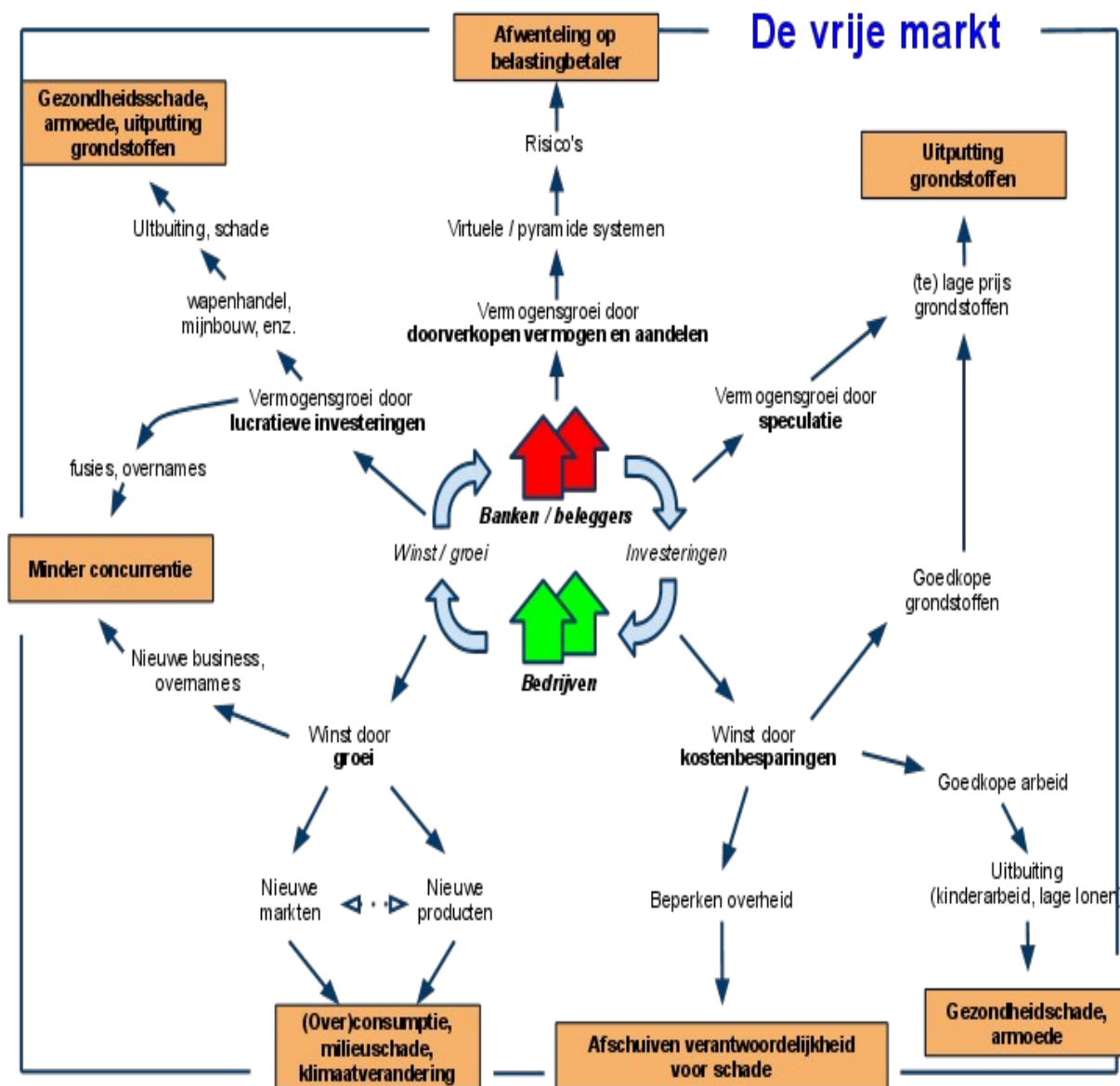
We zien in deze figuur de banken, symbool voor de financiers van bedrijven, en bedrijven en hun afhankelijkheidsrelatie centraal staan. Zij dwingen elkaar om continu te groeien. Die groei speelt zich af in het speelveld van het vrije marktkapitalisme met haar eigen spelregels en (beperkte) toezicht op het naleven van die regels. De groei is zo belangrijk geworden dat er allerlei effecten optreden, zoals geschetst in de boxen aan de randen van het speelveld. Zo gevisualiseerd spelen ze zich af buiten het zicht van de banken en bedrijven, dus 'aan de randen' van het speelveld.

Grenzen aan de groei: uitputting van grondstoffen en klimaatverandering

Toen we het vrije marktkapitalisme introduceerden, werden we in onze groei niet of nauwelijks beperkt door eindige natuurlijke hulpbronnen. Dit heeft geleid tot een exponentiele groei van ongekende proporties. Tegenwoordig produceert de wereld in een kleine twee weken tijd net zoveel als in het gehele jaar 1900, de verdubbelingstijd voor de productie binnen de wereldeconomie is 25-30 jaar. Diverse studies tonen aan dat grondstoffen als voorraden olie, maar bijvoorbeeld ook fosfor, zeer belangrijk voor de productie van voedselgewassen, opraken. Belangrijker dan dat is dat we voor veel grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen de piek binnenkort dreigen te bereiken of die zelfs al achter ons hebben. De piek in wereldwijde visvangst ligt al een paar jaar achter ons, de olie-piek is al geweest of aanstaande en voor veel metalen en mineralen geldt hetzelfde.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

Technologische ontwikkeling of niet, feit was en is dat alles wat we produceren en consumeren eerst uit de aarde moet worden gehaald of geoogst.

Figuur 2 Probleemanalyse thema economie OCF 2.0

"Tegenwoordig produceert de wereld in een kleine twee weken tijd net zoveel als in het gehele jaar 1900, de verdubbelingstijd voor de productie binnen de wereldeconomie is 25-30 jaar"

Ook de klimaatproblematiek heeft ons laten zien dat de groei leidt tot onvoorziene en onwenselijke bij-effecten. Ondanks de scepsis bij sommigen groeit het inzicht dat klimaatverandering niet meer te stoppen is. Volgens het

'middenscenario' over klimaatverandering heeft de wereld nog ongeveer 10-15 jaar om een radicale koersverandering te bewerkstelligen.

De 'tragedy of the commons'

Hoe is het mogelijk dat grondstoffen uitgeput raken zonder dat we massaal ingrijpen? Een bekende en belangrijke verklaring van dit mechanisme is die van de 'Tragedy of the commons', in het Nederlands vertaald met de Tragedie van de Meent. Deze analyse stamt al uit 1833 en spreekt nog steeds tot de verbeelding. De meent (the commons) is de gemeenschappelijke weidegrond van een agrarisch dorp, zoals die eeuwenlang bestaan heeft. Iedere boer kan er zijn koe laten grazen, want gras is er genoeg. Maar er zit wel een grens aan de meent. Stel dat er voldoende voer is om tien koeien melk te laten produceren, dan is er niets aan de hand zolang de tien boeren in het dorp allemaal één koe hebben. Maar als er één boer als eerste zijn tweede koe ook op de meent laat grazen, zal hij op korte termijn de voordelen hebben, maar zullen de verminderde opbrengsten van de weidegrond worden uitgesmeerd over het hele dorp. De opbrengsten worden geprivatiseerd, de kosten gesocialiseerd.

Groei inkomensverschillen: armoede

Het gedrag van een deel van de belangrijke spelers in de markt, bedrijven en hun financiers, leidt tot uitbuiting van arbeidskrachten en daarmee instandhouding van armoede en tenslotte tot een toenemende afwenteling van de risico's naar boeren, burgers (als belastingbetalers) en consumenten. De afgelopen decennia zijn de verschillen tussen arm en rijk zowel tussen landen gemiddeld alleen maar groter geworden. Hadden in 1960 de 20% rijkste mensen nog 30 keer het inkomen van de armste 20%, in 1997 was dit al 74 keer zo veel. Ongeveer de helft van de wereldbevolking, meer dan drie miljard mensen, moet rondkomen van minder dan 2,5 dollar per dag en in 1990 leefden 1,8 miljard mensen in extreme armoede, oftewel 42% van de wereldbevolking. Zij leveren deels de voedselgewassen en grondstoffen voor welvarende mensen elders op de wereld. In 2005 zorgden de rijkste 20% van de wereldbevolking voor meer dan 75% van de consumptie, tegen 1,5% van de 20% allerarmsten. Ook binnen landen groeien de inkomensverschillen. Het rijkste land ter wereld, de Verenigde Staten, kent tegelijkertijd de grootste verschillen tussen rijk en arm van alle geïndustrialiseerde landen.

"In 2005 zorgden de rijkste 20% van de wereldbevolking voor meer dan 75% van de consumptie, tegen 1,5% van de 20% allerarmsten"

Door speculatie wordt op papier een hoeveelheid grondstoffen verhandeld die de werkelijke hoeveelheid overtreft. Onder normale omstandigheden kan speculatie de markt stabiliseren. Maar bij grote tekorten of bij overproductie versterken de speculanten de heersende prijstrends en accentueren ze prijsinstabiliteit.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

Hierdoor worden de voedselprijzen opgedreven, zoals die van maïs, rijst, graan en cacao. De gevolgen voor met name de ontwikkelingslanden die voedsel moeten importeren om hun bevolking te voeden, zijn desastreus. Grote delen van de bevolking kunnen dan niet meer voorzien in hun voedselvoorziening.

De traditionele opvattingen over armoede onder economen zoals Milton Friedman is dat economische groei noodzakelijk is om uit de armoede situatie te komen. Aangezien veel grondstoffen echter schaarser worden, lopen we inmiddels tegen de beperkingen van deze opvattingen op. Het aantal inwoners op aarde zal naar verwachting enorm toenemen, maar de grondstoffen en hulpbronnen die nodig zijn om alle inwoners uit een armoede te houden of halen zijn gewoonweg niet voorradig. In ons huidige systeem is de verwachting dan ook dat de groei van de wereldbevolking in combinatie met de economische groei zoals we die nu vormgeven, alleen maar leidt tot meer inkomensongelijkheid en armoede. Het aanwenden van nog veel meer groei in rijke landen om arme landen via vrijhandel uit de armoede te krijgen is geen optie.

De gevolgen van een te ongelijke verdeling zijn echter al goed zichtbaar. Zo halen gevallen van schrijnende armoede en gevallen van uitbuiting en kinderarbeid geregeld de pers. Terrorisme, piraterij en vluchtelingenstromen zijn onvermijdelijk. Wij kunnen in de rijke landen wel denken dat wij het langer volhouden, en dat de "natuur de overbevolking in arme landen vanzelf oplost", maar zoals bijvoorbeeld Afghanistan, Somalië en Haïti nu al aantonen gaat het ineensstorten van een samenleving in een arm land gepaard met terrorisme, piraterij en toenemende vluchtelingenstromen. Het is ook in ons eigen belang dit te vermijden. Door gebruik van fossiele brandstoffen en ontbossing verandert het klimaat. Zowel arme als rijke landen zijn kwetsbaar voor de gevolgen van stijging van de zeespiegel als gevolg hiervan doordat neerslagpatronen veranderen of onze voedselimporten afnemen. Ook kan de druk op samenlevingen leiden tot lokale oorlogen en conflicten, maar ook op terrorisme in de rijke landen. Een groot deel van recente oorlogen gaan over olie of andere grondstoffen.

De markt is niet vrij voor iedereen: minder concurrentie

- In de praktijk is de vrije markt niet voor alle deelnemers even vrij. In de praktijk is de markt vooral vrij voor de ondernemer, niet voor de arbeider. Multinationals hebben de mogelijkheid om vestigingen te openen daar waar de arbeid goedkoop is en die weer te sluiten als de prijzen stijgen. De arbeider kan echter vaak niet naar elders uitwijken. Ook leidt de druk tot continue groei van vermogen, productie en winst, bedrijven onder andere richting fusies en overnames. Als gevolg hiervan worden steeds grotere conglomeraten en daarmee monopolies gecreëerd die het vrije speelveld verkleinen. Tenslotte wijzen diverse mensen op nog veel ernstiger uitwassen van het wereldwijde vrije markt kapitalisme. Zij wijzen op de mogelijkheden van criminelen, terroristen en handelaren om veel geld te verdienen over de rug van kwetsbare mensen en staten dank zij corruptie, bankgeheim, belastingparadijzen. De vrije markt vraagt volgens hen veel meer toezicht dan nu het geval is.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

Afschuiven van verantwoordelijkheid

Het vrije marktkapitalisme is de drijvende kracht achter de globalisering. De globalisering heeft de mogelijkheid, maar tegelijkertijd ook de druk om te groeien sterk vergroot.

De druk die bedrijven van hun financiers ervaren om voor hun vermogensgroei te realiseren, leidt tot een focus op korte termijn winst. De globalisering heeft er voor gezorgd dat bedrijven onderdelen van hun business over de hele wereld verspreid hebben. Daarmee is niet alleen de afstand van de leiding van het bedrijf tot alle procesonderdelen aanzienlijk vergroot, maar is ook de afstand van de aandeelhouders tot de primaire processen van de bedrijven waarin zij investeren aanzienlijk vergroot. Dit leidt tot een situatie waarin aandeelhouders zich niet verantwoordelijk voelen voor wat 'hun' bedrijven doen. Sterker nog, waar bij het eerste aandeel ooit waarschijnlijk nog sprake was van een sterk gevoel van eigenaarschap en verantwoordelijkheid, is die nu geheel verdwenen. Zowel moreel als juridisch is de aandeelhouder niet verantwoordelijk voor de bedrijfsvoering van een multinationale onderneming. Deze wordt dan ook nauwelijks aangesproken op eventuele misstanden. Andersom spreekt de aandeelhouder bedrijven ook nauwelijks aan op hun verantwoordelijkheid bij operaties elders in de wereld.

Uiteindelijk is door deze afstand tussen aandeelhouder en de dagelijkse bedrijfsvoering van een onderneming niemand verantwoordelijk voor de eventuele negatieve effecten van de onderneming. Vaak onderneemt een bedrijf pas actie als misstanden worden aangekaart door bijvoorbeeld ngo's of media. Dan immers leidt een bedrijf imagoschade, wat zich weer terugvertaalt in dalende winstcijfers. Dit raakt de aandeelhouders in hun primaire belang.

Risico's afwentelen op de belastingbetaler

Aangezien de bankbiljetten en munten die in omloop zijn nog maar een paar procent van de totale geldhoeveelheid uitmaken, gebeurt het scheppen van geld dus in grote mate door het creëren van schuld (in werkelijkheid niets meer dan het intypen van een paar getallen op een computerscherm) door private banken. Het uitlenen van geld is daarmee een zeer winstgevende bezigheid geworden voor banken.

Omdat de meeste banken beursgenoteerd zijn, en dus ook proberen aandeelhouderswaarde te maximaliseren, zullen banken zich vooral richten op die activiteiten die het meeste winst opleveren. Hierin schuilt een grote weeffout: gezien de enorme winsten is de prikkel om zeer grote bedragen te lenen onweerstaanbaar, ongeacht de risico's die ermee gepaard gaan. In hun streven naar winstmaximalisatie zullen banken steeds grotere risico's nemen om hun concurrenten af te troeven.

Om te voorkomen dat banken failliet gaan door dit gedrag is het idee ontstaan van een centrale bank als 'lender of last resort'. In het geval dat een bank dreigt om te vallen, leent de centrale bank het noodzakelijke geld om een faillissement te voorkomen door geld te creëren, wat in feite neerkomt op een waardedaling van de valuta. Een valutadaling is een vorm van verarming van de reële

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

economie. De rekening van het risicovolle en winstgerichte gedrag van banken wordt zo afgewenteld op de belastingbetaler zonder dat de belasting verhoogd is, onze volksvertegenwoordigers erin gehoord zijn en zonder dat iemand het überhaupt in de gaten heeft.

De hoogste tijd voor een ander spel

Volgens ons is het de hoogste tijd voor een spel met andere regels. We stellen ons voor dat de spelers allemaal kunnen groeien, en dat de groei van de één niet ten koste gaat van de groei van de ander. Daarnaast staat de natuurlijke omgeving centraal, in plaats van een kunstmatig gecreëerde materialistische omgeving. Tenslotte zijn er duidelijke grenzen aan de groei vastgesteld, en deze worden met duidelijke regels gehandhaafd. Utopisch? Wij denken dat zo'n spel al bestaat namelijk in de vorm van de Kolonisten van Catan. In dit spel worden grondstoffen verdeeld om wegen, steden en dorpen te bouwen, maar groeit men redelijk met elkaar mee in een bescheiden tempo. Als men elkaar vertrouwt kan er geruild worden. Gevorderde spelers moeten af en toe stoppen met bouwen om samen te werken aan de verdediging tegen een oprukkende vijand. Wie daar niet aan meedoet verliest bij een aanval zijn steden. Het spel is er dus al en het is een van de best verkochte spellen in Nederland. Het is nu zaak genoeg mensen te vinden die het mee gaan spelen!

Kolonisten van Catan kan misschien een metafoor zijn voor een ander spel, maar welke visie ligt ten grondslag aan een duurzame economie? Welke oplossingen zijn haalbaar en welke partijen kunnen een duurzame economie tot stand kunnen brengen?

Visie op een duurzame economie

In 2035 hebben we in wezen nog een economisch model dat is gebaseerd op het vrije markt kapitalisme, alleen is het dan omgevormd tot een eerlijker en duurzamere vorm. De fundamentalistische en neo-liberale kantjes zijn er dan vanaf en perverse prikkels als excessieve bonussen zijn verdwenen.

Een ultieme duurzame maatschappij (een droomwereld) ligt waarschijnlijk iets verder weg, maar is wel onze uiteindelijke stip op de horizon. Een duurzame samenleving, vanuit economische invalshoek bekeken, omvat de volgende elementen:

- **Groei** is nog steeds ingebakken in ons handelen, maar is anders gedefinieerd. In onze cultuur staat groei dan meer gelijk aan ontwikkeling in brede zin, in de vorm van persoonlijke ontwikkeling, ontwikkeling van een onderneming om meerwaarde te creëren voor de maatschappij, innovatie, toename van kennis en inzicht etc. Het huidige systeem dat alleen groei in de zin van monetaire groei en groei van bruto nationaal product erkent en waardeert, zal zijn vervangen door een systeem dat ontwikkeling in bredere zin waardeert.
- Wij **consumenten** niet meer dan verantwoord is op basis van wat de wereld biedt aan natuurlijke hulpbronnen. Wij buiten noch natuur en grondstoffen, noch mensen uit om in onze materiele behoeften te voorzien. Onze behoeften zijn sowieso verschoven: van behoefte aan (materieel) bezit, zijn onze behoeften deels verschoven naar behoefte aan ontplooiing, ontwikkeling, gezond en met aandacht leven. We hebben geen eigen vervoermiddelen meer, maar toegang tot vervoer, we eten meer seizoensproducten en betalen voor voedingsmiddelen een reële prijs. We eten bijvoorbeeld nog wel eens kabeljauw, maar alleen op heel bijzondere dagen, want het kost zo'n €250,- per kilo. Onze levensdoelen gaan meer dan nu over kwaliteit dan over kwantiteit.
- We hebben een **solidariteitsstelsel** dat weer generaties mee kan. Dit stelsel omvat een solidair pensioenstelsel, een zorgstelsel, onderwijs etc. Pensioenfondsen hebben op tijd ingezien dat ze een heel ander type dienstverlening moesten gaan verlenen dan ze deden. Uitkering van een geldbedrag is veranderd in het zorgen voor een goede oude dag doordat de pensioenfondsen dusdanig in de basisstructuur hebben geïnvesteerd dat de dan actieve bevolking in staat is om ook te zorgen voor de op dat moment hulpbehoevenden en ook in staat is om voor zichzelf te zorgen.
- **Bedrijven** produceren diensten en producten die in eerste instantie meerwaarde creëren voor de maatschappij. Bedrijven hoeven geen onzinnige producten meer te ontwikkelen, want groeicijfers staan minder onder druk dan 25 jaar geleden. Bedrijven anno 2035 hebben een vorm van direct aandeelhouderschap geïntroduceerd dat het meest in de buurt komt van een coöperatie of 'loyaal' aandeelhouderschap. Bedrijven worden geleid door mensen die zich de vraag stellen hoe hun bedrijf meerwaarde kan creëren voor de maatschappij en dit winstgevend kan blijven doen. Gelukkig is er een nieuwe index die aangeeft in welke mate bedrijven meerwaarde creëren, afgemeten aan de mate waarin bedrijven reële prijzen betalen voor grondstoffen en arbeid, producten leveren en

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

- ontwikkelen die effectief met grondstoffen omgaan door ze te hergebruiken en tegelijkertijd daadwerkelijk nut hebben voor hun afnemer.
- Ook **banken** leveren primair diensten ten behoeve van het algemeen nut. Zij leveren diensten voor consumenten en bedrijven die spaargeld veilig weg willen zetten, die leningen aangaan en geld dat ze 'over' hebben op een zinvolle manier willen investeren. Banken rekenen voor hun dienstverlening een reële prijs en zijn transparant over hoe die tot stand komt en over hoe ze in algemene zin opereren. Het motto is "too big too fail is too big to exist", er worden vanuit de toezichthouder grenzen gesteld aan de omvang en invloed van individuele banken. Het co-operatie bankmodel blijkt het meest effectief, waarbij de klanten ook leden zijn.
 - De **inkomensongelijkheid** is afgenomen. Exorbitante rijkdom en uitzichtloze armoede, en daarmee gepaard gaand gebrek aan kansen en toegang tot onderwijs, zijn grotendeels verdwenen. Ondernemingen hebben echte invulling gegeven aan eerlijke handel. Het gevolg is dat kinderarbeid en gedwongen arbeid niet meer voorkomen. De kwaliteit van producten, niet alleen fysiek/technisch, maar ook moreel, is daarmee aanzienlijk verbeterd. Onder de kwaliteit van producten wordt verstaan dat ze langer mee gaan, efficiënter zijn en gemaakt zijn conform cradle to cradle.
 - Als burger of consument kun je er op **vertrouwen** dat de producten en diensten die je koopt op een duurzame wijze tot stand zijn gekomen. Je hoeft je niet meer bij elk product af te vragen of de productie deugt, maar kunt hier in principe van uit gaan. Bedrijven zijn hier verantwoordelijk voor, nemen hierin ook hun verantwoordelijkheid, en worden structureel in de gaten gehouden door toezichthoudende instanties en, meer op had hoc basis, door ngo's en de media. Mocht een bedrijf zich niet aan de formele en morele regels houden, dan vindt deze informatie razendsnel zijn weg naar de consument en politiek via sociale media.
 - Samenhangend met bovenstaande is onze toekomstige maatschappij veel **transpanter**. Bedrijven, ngo's, overheden, toezichthouders en media kunnen ongelimiteerd beschikken over informatie over productieprocessen, de mate van de beschikbaarheid van grondstoffen, de totstandkoming van de prijs van goederen en diensten en de effecten van productie en dienstverlening. Deze kennis wordt ongelimiteerd gedeeld en is voor iedereen vrij toegankelijk.
 - **Geld** blijft een belangrijke rol spelen in een duurzame economie; een op vertrouwen gebaseerd ruilmiddel is in essentie een geweldige uitvinding. Democratisch gekozen overheden hebben de totale controle over de geldhoeveelheid, alsmede alle opbrengsten van het geldsysteem, herwonnen. Een gezonde "biodiversiteit" van internationale, nationale en regionale munteenheden staat garant voor continuïteit van het hele geldsysteem. Ook heeft internet een grote rol gespeeld in het totstandkomen van diensten-en wederdiensten tussen mensen zonder dat er geld wordt gebruikt.

Oplossingen

Leiderschap

Diverse interviews en bronnen interviews leidden ons uiteindelijk tot geen andere conclusie dan dat we het 'gewoon moeten gaan doen'. Er zijn al heel veel voorbeelden van bedrijven en mensen die op een dag hebben besloten om zich meer verantwoordelijk te gaan voelen voor de impact van hun business, hun handelen en het gewoon anders zijn gaan doen. Er zijn voorbeelden te over (zie kader).

Voorbeelden van initiatieven op het gebied van duurzaam ondernemerschap

- Diverse bedrijven waaronder **De Ruyter** en **Mars** hebben besloten in 2015 resp. 2020 alle cacao die zij gebruiken als ingrediënt voor hun chocoladaeproducten te laten certificeren door Utz Certified
- **Unilever** werkt al jaren aan duurzaamheid en geeft aan als bijvoorbeeld grote afnemer van palmolie daadwerkelijk iets te willen veranderen aan de kap van regenwoud voor de productie van deze voor hen belangrijke grondstof
- Een nieuw bedrijf, '**Cinderella Therapeutics**', haalde de krant door medicijnen die grote farmaceutische bedrijven niet winstgevend genoeg vinden verder te ontwikkelen en op niet winstgevende basis op de markt te brengen
- Een groep jonge bankiers richtte **FIER**, Financial Institutions Enhancing Responsibility, op. De mensen in dit netwerk willen graag als bankier weer trots kunnen zijn op hun vak en zorgen dat banken weer meerwaarde creëren voor de samenleving
- De eigenaars van schoenenfabrikant **Van Bommel**, drie broers, piekeren er niet over hun familiebedrijf te verkopen. Verkoop zou hen wellicht schatrijk maken, maar zij kiezen voor de voldoening van het werken in een bedrijf dat door 8 generaties voor hen is opgebouwd en gemaakt tot wat het nu is
- **AkzoNobel** CEO Hans Wijers heeft in 2009 als eerste Nederlandse beursgenoteerde onderneming de variabele beloning van de top 600 managers deels (voor de helft) afhankelijk gemaakt van duurzaamheidscriteria

Wij pleiten dan ook voor het lef, de durf van mensen in Nederland op relevante posities om Nederland op de kaart te gaan zetten als duurzame economie. Over 25 jaar moet Nederland gidsland zijn als duurzame economie, die duurzame productie en dienstverlening een enorme impuls heeft gegeven en internationaal voorloper is op dit punt. Voor de helderheid: dit punt is niet ingegeven door de huidige hype over het onderwerp 'leiderschap', maar door de noodzaak hier serieuze stappen in te zetten. Het is niet alleen onvermijdelijk als Nederland dat we op tijd zien dat we een duurzamer economisch systeem nodig hebben, maar

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

ook noodzaak om als klein land een ontwikkeld land te kunnen blijven dat we ons als voorloper in deze markt presenteren. We stellen ons dus een economie voor waar langzaam steeds meer mensen instappen zodat we in 25 jaar een leidende of gidsrol hebben.

De uitdaging op dit moment is hoe we die leidende positie gaan krijgen. Het huidige politieke stelsel brengt geen lange termijnvisies voort over alternatieve economische modellen en over de zo noodzakelijke duurzame samenleving. Wij denken echter dat we deze leidende rol wereldwijd nu al moeten uitzetten, zodat we individuen en bedrijven een alternatief bieden waar ze nu al in kunnen stappen. Mogelijkheden zijn dat er een nationale duurzaamheidsagenda komt die draagvlak heeft in de samenleving, maar die langer houdbaar is dan de gemiddelde regering en ook wordt opgesteld door leidende figuren in de samenleving die een langere houdbaarheidsdatum hebben. Inspiratie zouden we kunnen halen uit de manier waarop de 'Almere principles' zijn opgesteld. Deze principes over duurzaamheid bestrijken een langere termijn dan de zittingsduur van een college van burgemeester en wethouders en zijn opgesteld door de 'notabelen' van de stad.

Dilemma

Bij het formuleren van oplossingen zijn er in hoofdlijn twee richtingen die je kunt kiezen: ofwel je zet marktinstrumenten in, in combinatie met toezicht en gaat er vanuit dan mensen dan als homo economicus handelen, ofwel je gelooft daar niet in en je predikt een set oplossingen die uitgaan van strikt opleggen van grenzen. Wij kiezen in onze oplossingen uiteindelijk voor het eerste model, maar wel met enige aarzeling. Het volgende voorbeeld schetst misschien wel het beste ons dilemma:

Stel, je wil het dreigend tekort aan aluminium aanpakken voordat de voorraden op zijn, door te zorgen dat het gebruik drastisch afneemt. De eerste optie is wereldwijd aluminium zodanig beprijsen dat de schaarste en de effecten van de winning en productie in de prijs worden meegerekend. Aluminium wordt dan naar verwachting zo duur dat men alternatieven zal gaan zoeken voor het gebruik van aluminium. De vraag is wel of dit betekent dat vooral de mensen in India geen aluminium pannetjes meer kunnen maken, terwijl de sjeik uit Saoedi-Arabië nog gewoon vliegtuigen blijft bouwen. Immers, niet alleen het principe van de betaalt gaat hier op, maar ook die van de betaler vervuult. De alternatieve optie is quota op te leggen, bijvoorbeeld in de vorm van een ecologische footprint, die gelden voor alle burgers in de wereld. Iedereen mag dan per jaar, zeg 1 gram aluminium, gebruiken. Dit werkt alleen als alle stromen van aluminium worden geadministreerd en er strikt wordt gehandhaafd op de quota in alle delen van de wereld.

Wij denken dat de laatste optie zoals hierboven geschetst, die van het opleggen van strenge quota in theorie misschien de meeste garantie biedt dat de voorraden niet opraken, maar op weinig draagvlak kan rekenen, een overschakeling op een meer communistisch model vraagt en veel toezicht vraagt. Het eerste model is het meest realistisch en wenselijk, omdat het mensen

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

aanspreekt op hun verantwoordelijkheid en innovatie stimuleert. De vraag is wel of diegene die zich kunnen permitteren tot het laatst schaarse grondstoffen te kopen niet uiteindelijk door zullen gaan met uitputting van grondstoffen tot er voor niemand meer wat over is.

In het licht van de principiële richting die we kiezen voor een zo vrij mogelijk model dat stimuleert om verantwoordelijkheid te nemen en zo min mogelijk dwingend oplegt, zijn de onderstaande instrumenten het meest belangrijk voor een duurzame economie. Belangrijk daarbij is dat de instrumenten niet op zichzelf kunnen staan, maar vooral krachtig zijn als ze in combinatie worden ingezet.

Financiële instrumenten

- Om een transitie naar een economie te maken waarin we enorm terug gaan in het gebruik van grondstoffen zullen we grondstoffen en natuurlijke **hulpbronnen moeten beprijsen/ belasten**, maar ook het opnemen van de herstelkosten voor schade aan natuur en milieu en de kosten voor fatsoenlijke arbeidsomstandigheden. De inkomsten die dit oplevert moeten deels in een schadeherstelfonds worden gestort en deels in een innovatiefonds dat efficiënt gebruik en recycling van grondstoffen bevordert. De verwachting is dat na verloop van tijd minder geld nodig is uit die fondsen, omdat alternatieven gevonden zijn. In dat geval kunnen de inkomsten terugvloeien naar de samenleving in de vorm van lastenverlichting op arbeid, ter compensatie van de hogere kosten van producten en diensten voor de burger.

Voorbeeld beprijzing van grondstoffen

De prijs van schaarse grondstoffen wordt in Nederland momenteel als volgt bepaald: de overheid geeft een vergunning aan een mijnbouwer, die zonder hiervoor geld te betalen zijn gang kan gaan. Deze delft de grondstof met behulp van arbeid en kapitaalkosten, waardoor een minimale kostprijs tot stand komt. De wereldmarktprijs wordt in principe bepaald door de prijs van de aanbieder met de laagste winningskosten. Deze productiekosten zijn dus zo laag mogelijk, dit werkt verspilling in de hand. Eventuele schade aan natuur, milieu of landschap moet de overheid via de algemene middelen repareren of voor lief nemen.

Als we zuiniger willen zijn met schaarse grondstoffen, is het logisch dat de overheid ingrijpt door belastingen te heffen. Stel fosfor kost 100 euro per ton, en de overheden gaan een belasting heffen van 900 euro, waardoor de klanten van de mijnbouwbedrijven 1000 euro per ton kwijt zijn. Dan zullen klanten snel veel zuiniger worden en op zoek gaan naar alternatieven. Ook zal recycling en Cradle-2-Cradle ontwerpen een geweldige stimulans krijgen. Het geldt dat de overheid binnenhaalt met deze belastingen kan worden gebruikt om de lastenverzwaring voor de burgers te compenseren. Een deel van het geld gaat naar een fonds dat hoogwaardige R&D stimuleert op het gebied van duurzame energie en materialen.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

- Voor Nederland is **inkomensnivellering** de beste maatregel om draagvlak te creëren voor een economie waarin een focus op bezit langzaam verschuift naar een focus op toegang tot diensten en producten. Het afnemen van exorbitante rijkdom komt de maatschappelijke verhoudingen ten goede en levert de overheid inkomsten die de verderop genoemde infrastructuur moet bieden voor ondernemingen die zich willen ontwikkelen tot voorlopers op het gebied van maatschappelijk verantwoord produceren.
- **Transactiebelastingen** bij aandelenoverdracht en op grensoverschrijdende kapitaalstromen moeten ervoor zorgen dat het speculeren en "high-frequency-traden" verdwijnt en de gemiddelde beleggingshorizon van de aandeelhouders wordt verlengd. Ook voeren veel bedrijven een "loyaliteitsdividend" in, waarbij lange-termijn aandelenbezit nog eens extra wordt gestimuleerd.
- Er zullen maatregelen moeten komen die **alternatieve financieringsvormen** voor bedrijven die willen groeien mogelijk maakt en die hen de ruimte biedt om te investeren voor de langere termijn. Familiedrijven, cooperaties, loyaal aandeelhouderschap zijn voorbeelden van dergelijke financieringsvormen.
- **Subsidies** op bezit en op onduurzame productie en praktijken moet worden **afgebouwd**. Voorbeelden zijn de subsidies op huizenbezit door middel van de hypotheekrenteaftrek, gratis en langlopende concessies aan multinationals voor het winnen van grondstoffen, subsidies op de bouw van kolencentrales etc.
- Er zal een '**way out**' gevonden moeten worden voor de grote verliezers bij een transitie naar een duurzamere maatschappij, zoals bv vissers en huizenbezitters. Het huidige 'piramidestelsel' moet in feite van bovenaf voorzichtig worden afgebroken afbreken door o.a. bezitters van te dure woningen en van te dure aandelen, regelingen aan te bieden waardoor ze 'eruit' kunnen stappen. Een voorbeeld zou kunnen zijn een overdracht van subsidiegeld op hypotheekrente ten behoeve van een gecontroleerde schuldenafbouw van particuliere huizenbezitters. Ook valt te denken aan subsidies voor mensen in beroepen die leiden tot uitputting van grondstoffen, zoals de visserij. Vissers kunnen worden omgeschoold en een tijd inkomenszekerheid krijgen aangeboden als ze overstappen naar een ander vorm van broodwinning.
- Toegang tot ontwikkeling elders in de wereld is belangrijk voor het welzijn in Nederland. Nederland zal dan ook een belangrijke rol moeten spelen in het verstrekken van **toegang tot kredieten en verzekeringen** voor ondernemingen elders in de wereld. Ontwikkelingshulp vindt in 2035 nog voornamelijk plaats in de vorm van kredietverstrekking, dus toegang tot groei en ontwikkeling van de eigen groei- ontplooiingsmogelijkheden.

Met en weten

- Er moeten andere **meetinstrumenten** komen om de mate van economische groei te bepalen. Die instrumenten moeten maatschappelijk meerwaarde weten in plaats van alleen financiële toegevoegde waarde. Er

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

zijn vele instrumenten voorhanden. Het meest voor de hand ligt het om naast het BNP een krachtige index te zetten die corrigeert dat het BNP geen andere vormen van welvaart meten dan alleen financiële en die negatieve effecten op milieu, natuur, klimaat en maatschappij meeneemt. Zie een aantal voorbeelden in de box.

Alternatieven voor Bruto Nationaal Product (BNP)

Indicatoren die BNP **corrigeren**:

- **MEW**: Measure of Economic Welfare = consumptie ipv productie
- **ISEW**: Index of Sustainable Economic Welfare = correctie voor milieuschade (-), inkomensongelijkheid (-), publieke uitgaven (+) etc.
- **GPI**: Genuine Progress Indicator = uitgebreide versie van ISEW
- **Green GDP** or Green Accounting = correctie op milieuschade uitgedrukt in financiële termen
- **Genuine Savings** = investeringen in geproduceerd, natuurlijk en menselijk kapitaal

Indicatoren die BNP **vervangen**:

- **HDI**: Human Development Index = optelsom levensverwachting, gezondheid, educatie, levensstandaard bevolking
- **EF**: Ecological Footprint = mate van belasting van natuurlijk ecosysteem door bevolking
- **HPI**: Happy Planet Index en **GNH**: Gross National Happiness = menselijk welzijn en milieuimpact
- **ESI**: Environmental Sustainability Index en **EPI**: Environmental Performance Index = milieuprestaties op nationale schaal

Indicatoren die BNP **aanvullen**:

- **SNI**: Sustainable National Income = mate van duurzaamheid van een land
- **SEEA**: System for Integrated Economic Environmental Accounts = vergroening van BNP, integreert milieu en economische indicatoren
- **SESAME**: System of Economic and Social Accounting Matrices and Extensions = integreert milieu-, sociale en economische data
- **SDI**: Sustainable Development Indicators = meet de voortgang richting duurzame ontwikkeling
- **MDG**: Millennium Development Goals = meet mate van armoede in een land

Bron: Wuppertal Institute, 2010 en Hueting, 2001

Nederland moet zo snel mogelijk naast het BNP ook een dergelijk meetinstrument inzetten en regelmatig publiceren. Ook de AEX-index moet serieuze concurrentie krijgen van een alternatieve index die niet alleen financiële winst, maar ook toegevoegde maatschappelijke waarde meet. Het meest geschikte instrument hiervoor is de bestaande

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

duurzaamheidsindex voor bedrijven. Als input voor die statistieken moeten ook bedrijven rapporteren met aansluitende indicatoren, bijvoorbeeld in de vorm van green accounting of andere MVO-indicatoren

- Duurzaamheid wordt vast onderdeel van de **curricula** van alle onderwijsactiviteiten van lagere school tot beroepsonderwijs, universiteiten, business schools etc. Ook, of eigenlijk juist, managementcursussen, leiderschapstrainingen, masterclasses, bijscholingscursussen zullen dit aspect meenemen.
- **Transparantie, informatie en kennis** over de voorraden natuurlijke hulpbronnen, de stand van natuur en milieu en de effecten van de productie van onze goederen, zijn een onontbeerlijke voorwaarde. Via internet, een register of ander systeem, zou informatie over grondstoffen en productieketens te vinden moeten zijn, parallel aan een track-and-trace systeem voor consumentenproducten. Een dergelijk systeem moet betrouwbaar zijn, vrij toegankelijk zijn en wereldwijd worden uitgerold. Consumenten, maatschappelijke organisaties en media moeten vrij toegang hebben tot deze informatie. Het voortbestaan en de onafhankelijkheid van bestaande (internationale) kennisinstellingen die onafhankelijk data verzamelen en publiceren moet gewaarborgd blijven.

Toezicht

- Aangezien het 'spel' van de vrije markt economie op een veel groter speelbord wordt gespeeld dan aan het begin van de vrije marktperiode, zullen de spelregels ook moeten gelden op het gehele speelbord. Belangrijk daarbij is vervolgens dat ook het toezicht op de spelregels op hetzelfde niveau is georganiseerd. Dit betekent dat als gevolg van de globalisering er ook op **globaal niveau toezicht** zal moeten zijn. Het is daarbij onvermijdelijk dat niet alleen staten, maar ook multinationals een deel van hun soevereiniteit opofferen ten behoeve van een 'level playing field' dat wereldwijd geldt.
- In Nederland kan de De Nederlandse Bank veel meer doen aan **toezicht op de mate waarin banken maatschappelijk verantwoord ondernemerschap** incorporeren in hun dienstverlening. Alleen zo kunnen banken weer instituties worden met primair meerwaarde voor de maatschappij in plaats van voor bankiers.

Belangrijke spelers

- **Bedrijven** zullen het voortouw moeten nemen in een transitie naar een duurzame economie. Zij vormen immers de motor van de economie. bedrijven zullen zich moeten ontwikkelen van welvaartsgeoriënteerde ondernemingen tot welzijnsgeoriënteerde ondernemingen die meerwaarde creëren voor de maatschappij.
- **Banken**, maar ook andere financiers van ondernemingen zoals beleggingsfondsen, moeten duurzaamheid meenemen in hun criteria voor kredietverlening of investering. Ook banken hebben een maatschappelijke verantwoordelijkheid. Zij hebben de positie om eisen te stellen aan de ondernemingen die zij financieren. Banken in Nederland die investeren in

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

maatschappelijk verantwoord ondernemen, zoals Triodos en ASN, maar ook coöperatieve banken waarbij de afstand tussen de bank en zijn kredietverstrekkers relatief klein is, zijn stabiel gebleken dan commerciële banken. Juist omdat zij meer op de verre toekomst zijn gericht nemen zij andere beslissingen. Juist deze banken dienen de lange termijn maatschappelijke belangen.

- De Nederlandse **pensioenfondsen** hebben potentieel enorm veel mogelijkheden om bij te dragen aan de transitie naar een duurzame economie. Zij zouden niet alleen hun dienstverlening moeten aanpassen door niet alleen geld uit te keren, maar ook directe vormen van oude dagvoorziening aan te bieden, maar anderzijds juist moeten investeren in een duurzame toekomst. Door als institutionele beleggers eisen te stellen aan de ondernemingen waarin zij investeren kunnen zij verbeteringen afdwingen in termen van maatschappelijk verantwoord ondernemen.
- De Nederlandse **overheid** zal enerzijds **terrein terug moeten winnen** op de bedrijven die, met vestigingen in Nederland, grotendeels uit haar gezichtsveld opereren door met hen samen te werken aan maatschappelijk verantwoord ondernemen, innovatie en het realiseren van een samenleving die veel meer op recycling is gericht. Anderzijds zal de Nederlandse overheid moeten lobbyen voor **wereldwijd toezicht** op de vrije markt economie om de uitputting van grondstoffen en de schade aan natuur en milieu te beperken en daarmee uiteindelijk pleiten voor het inleveren van een deel van haar soevereiniteit.
- Dit Nederlandse **overheid** moet fors investeren, zowel financieel als cultureel, in de transitie naar een maatschappij die enorm investeert in het terugbrengen van het gebruik van nieuwe grondstoffen voor haar behoeften. Dit biedt ruimte voor de armsten der aarde om in hun behoeften te voorzien, waarin groei in materiële zin in eerste instantie onvermijdelijk is. Nederland kan daarin, wie weet samen met China, **gidsland** worden. Nederland heeft, met haar handelsgeest, enorme haven en grote multinationals enorme expertise om dit waar te maken.
- De Nederlandse **overheid** moet **draagvlak** creëren voor de transitie naar een duurzaam economisch stelsel. Duurzaamheid, de zorg voor toekomstige generaties in Nederland en elders in de wereld, moet een thema zijn dat elke regering belangrijk vindt en dat niet afhangt van de politieke kleur van de kabinetleden. Duurzaamheid is rechts noch links, maar gaat over verstandig, toekomstgericht en met verantwoordelijkheid regeren.
- De **overheid** moet zich vooral inzetten voor het verkleinen van de kloof tussen arm en rijk in eigen land en wereldwijd. Het verkleinen van de welvaartsverschillen vergoot het draagvlak voor duurzame ontwikkeling, en brengt stabiliteit en verkleint dus de kans op conflicten, vluchtelingenstromen en maatschappelijke spanningen.
- De **overheid** moet een belangrijke rol spelen in **vergroening van het belastingstelsel** (zie details onder financiële instrumenten eerder in deze paragraaf).

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

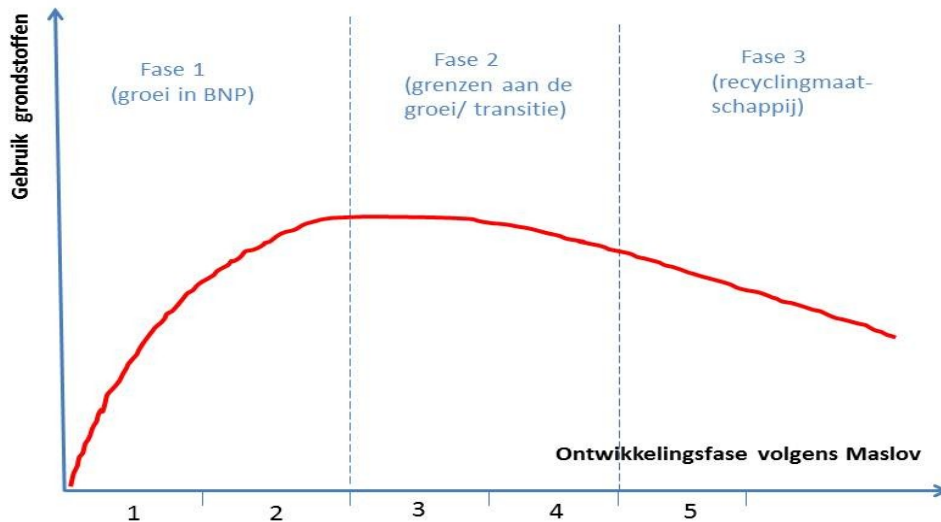
- Nederland kan een bijdrage leveren aan **internationale samenwerking**, zodat landen elkaar kunnen helpen om zo efficiënt mogelijk met grondstoffen en hulpbronnen om te gaan.
- De **overheid** moet zorgen dat geldcreatie een publieke aangelegenheid is en dat geld vooral functioneert als ruilmiddel en niet om mee te speculeren in een apart virtuele economie. Dit vraagt een **hervorming van het bancaire systeem**: systeembanken worden staatsbanken en er is meer ruimte voor cooperatieve banken. Ook het toezicht op banken moet streng zijn.
- Voor **DNB** als toezichthouder is het belangrijk dat ondernemingen een MVO-beleid hebben. Het **toezicht op MVO bij bedrijven** wordt als regulier onderdeel ingebed in het bestaande toezicht op beheerste en integere bedrijfsvoering.
- De **overheid** moet de regie hebben of (weg)organiseren, zodat een eenduidige en samenhangende strategie en tijdsplan wordt ontwikkeld. De overheid bepaalt uiteindelijk de richting, de spelregels en ziet toe dat iedereen zich aan de afspraken houdt. .
- **Non-gouvernementele organisaties (NGO's)** opereren als waakhonden, klokkenluiders en lobbyclubs namens burgers, belangengroepen en vaak namens mensen zonder stem of vorm van organisatie. Hun rol is onontbeerlijk.
- **Media** hebben in feite een vergelijkbare rol als ngo's al opereren zij meer ad hoc. Zij behartigen geen belangen, maar houden juist de burger en de overheid scherp door hun eigen neus te volgen en onderzoek te doen. Media hebben wel een verantwoordelijkheid die onafhankelijkheid te bewaken. Juist zij opereren steeds vaker als ondernemingen die voldoen aan korte termijn winstverwachtingen van aandeelhouders. Dit gaat ten koste van diepgaander onderzoek en een kritische blik.
- Ook **kennis- en onderwijsinstellingen** mogen zich de vraag stellen hoe zij meerwaarde creëren voor de maatschappij en hoe zij bij kunnen dragen aan een duurzaam economisch stelsel dat rekening houdt met toekomstige generaties. Zij hebben een belangrijke adviserende rol in de totstandkoming van de onderwijscurricula en onderzoeksgebieden en hebben zo veel invloed op maatschappelijke ontwikkelingen.
- Tenslotte hebben **burgers**, in hun rol als consument, kiezer, huiseigenaar, opvoeder, werknemer, werkgever, buurman en mens, een cruciale rol in dit geheel. Elk mens kan, hoe klein ook, besluiten het in een van de genoemde rollen anders te gaan doen of anderen uitnodigen dit met hem te doen. Hoe minder de overheid klaarspeelt, hoe meer "bottom up" initiatieven zouden kunnen bijdragen aan een duurzame economie. Burgers kunnen enorm veel invloed uitoefenen door bijvoorbeeld de keuze van "hun" bank, het stellen van vragen aan winkeliers, instanties en volksvertegenwoordigers, het kopen van duurzame producten, het lobbyen voor wetsvoorstellen of investeren in duurzame ondernemingen.

Tenslotte

De definitie van duurzame ontwikkeling in het Brundtlandrapport staat nog overeind, maar de aanname dat je duurzame ontwikkeling kunt bereiken met behoud van economische groei, blijkt onhoudbaar. Groei en ontwikkeling zitten echter in de mens, dus de drive om te groeien zal altijd in individuen en maatschappijen aanwezig blijven. De huidige onduurzame samenleving waarin wij ons bevinden vraagt echter om een nieuwe definitie van economische groei en nieuwe meetinstrumenten. Niet groei in de vorm van Bruto Nationaal Product, maar groei in de vorm van ontwikkeling, innovatie, kwaliteit van leven zal over 25 jaar meer de maatstaf moeten zijn in onze samenleving. Al is het niet erg populair om te zeggen, hoe dan ook betekent dit dan we minder zullen moeten produceren en consumeren in materiële zin. De huidige overproductie en overconsumptie leidt heel snel tot een definitieve uitputting van hulpbronnen en toenemende armoede en ongelijke verdeling van schaarse hulpbronnen. Dit is niet alleen unfair, maar ook het einde van de mensheid. Als delen van de wereldbevolking echt geen toegang meer hebben tot water, voedsel of brandstof zal dit leiden tot conflicten, oorlogen, vluchtelingenstromen en daarmee tot disruptie van niet alleen arme, maar ook rijke landen en economieën. Om in Darwin termen te spreken: de natuur is niet alleen "survival of the fittest", al het leven op deze aarde is uiteindelijk met elkaar verbonden. Wij stellen ons een wereld voor waarin bezit van goederen is veranderd in toegang tot producten en diensten en waarin persoonlijke welvaart niet alleen wordt afgemeten aan materiële welvaart, maar ook persoonlijke ontwikkeling en immateriële zaken. Hiervoor zijn aanzienlijk minder grondstoffen nodig.

We maken daarbij wel de kanttekening dat niet ieder individu op de wereld of ieder land zich in dezelfde ontwikkelingsfase bevindt. Iemand die geen dak boven zijn hoofd heeft, in een onveilig gebied woont en onvoldoende in zijn dagelijkse voedingsbehoefte kan voorzien zit niet als eerste te wachten op het type groei dat wij beschrijven. Daarom zal een gediversifieerd groeimodel moeten worden gebruikt aan de hand van een hiërarchische ordening van de menselijke behoeften aan: pas als de ene is vervuld, is er ruimte voor de volgende. De ontwikkelingsstadia van Maslov vormen de basis voor onderstaand groeimodel. Stadium 1 zijn lichamelijke behoeften zoals voedsel, water en dekens, stadium 2 is de behoefte aan veiligheid en zekerheid, stadium 3 is behoefte aan sociaal contact, stadium 4 aan waardering en erkenning en stadium 5 is behoefte aan zelfontplooiing.

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

Voor bevrediging van behoeften onder in de piramide (stadium 1 en 2) is groei in termen van inkomen en verwerving van materiële goederen onontbeerlijk. Bij de onderste stap gaat het om water, voedsel en dekens; bij de tweede om een huis, materialen om bijvoorbeeld op het land te kunnen werken. Hoe hoger we echter in de piramide komen hoe minder materieel de behoeften in feite zijn. Groei krijgt dan de vorm van ontwikkeling door kennis vergaren, sociale contacten en bijvoorbeeld aandacht voor kunst en spiritualiteit. Om ruimte te bieden aan groei van de mensen en landen onderin de piramide, zal de groei bovenin de piramide dus moeten leiden tot een afname van het gebruik van grondstoffen.

De uitdaging voor de komende 25 jaar zit 'm niet perse in het overtuigen van mensen in leidende of belangrijke posities, maar veel meer in het doorbreken van het dilemma dat mensen wel iets willen veranderen, maar niet zien hoe zij als eerste kunnen bewegen zonder er aan onderdoor te gaan of straks het slechtst af te zijn. Kortom, het is de hoogste tijd voor ander spel. Wie speelt er mee?

Het oorspronkelijke document 'Naar een duurzame economie, hoogste tijd voor een ander spel', bevat een uitgebreidere beschrijving van onze probleemanalyse, visie en oplossing. Ook is daarin een volledige literatuurlijst opgenomen. Het oorspronkelijke document kwam tot stand onder redactie van Anouk Koops, Jos Reinhoudt, Ivar Smits, Marietta Smid en Voline van Teeseling. De organisatie was in handen van Marcel de Berg, Nitzan Shepher en Johan van Ophem. Bijdragen aan het rapport werden verder geleverd door de leden van de OCF 2.0-economiegroep: Jeroen van Beele, Maarten Bennis, Marcel de Berg, Joop van Bergen, Wesley Brandes, Ilse van den Breemer, Brigitte Buis, Yvette Govaart, Rino Groenenberg, Pascal de Jong, Jan-Wycher Joosten, Gaby Neijendorff, Johan

Samenvatting OCF-themaraapport Economie

van Ophem, Thessa Plevier, Edwin Res, Harmen Roest, Sanne Scheffer, Chantal Schinkels, Nitzan Shepher, Sigi Simons, Angelita Stuyts, Albert Klein Tijssink, Peter van Vliet en Vicky Weits.

De deelnemers

Jeroen J van Beele (1963) Is wiskundige van opleiding en ICT-er van beroep. Vraagt zich sinds zijn heugenis af of het niet slimmer kan in deze wereld en bekijkt de wereld daarom vanuit axiomatisch perspectief (in andere woorden: systeemdynamisch). Dat perspectief verhoudt zich uitstekend tot een andere liefde van hem: spellen maken.

Maarten Bennis (1963) heeft sinds 14 jaar een eigen bedrijf genaamd Bennis IT Solutions dat gespecialiseerd is in Apple Technologie. Hij is een Apple Certified System Administrator en lid van het Apple Consultancy Network. Als voormalig student van de wereldvermaarde Design Academy Eindhoven heeft hij een zeer analytische en creatieve geest. Sinds een aantal jaren is hij ook als docent verbonden aan de Design Academy Eindhoven en geeft hij les in wat hij noemt 'Transformationeel Design'. Tot slot werkt hij samen met Manette Zeelenberg aan zijn tweede onderneming Tweetjemee.nl, een vrijmarkt op internet voor eters en kokers. Maarten heeft een uitgesproken passie voor doorbraak ideeën en technologieën. In zijn vrije tijd analyseert hij graag ons economisch en monetair telsel en mijmert hij over nieuwe en duurzame alternatieven daarvoor. Zijn hobby's zijn muziek, dansen en inline skaten.

Joop van Bergen (1933) heeft tijdens zijn opleiding als artilleriesoldaat geleerd om altijd goed op het doel te letten. Tijdens zijn lange loopbaan bij Philips specialiseerde hij zich als ketendeskundige. Hij doceerde later aan HBO Windsheim en geeft nu nog regelmatig lezingen. Joop vertegenwoordigde de IAIA bij de VN in Geneve. Joop werkt nu aan een boek over lessen uit het verleden en aan opleidingen voor de toekomst.

Wesley Brandes (1978) is werkzaam bij De Lage Landen Financial services. Binnen deze organisatie heeft hij meerdere functies vervuld, waaronder leidinggevende en internationale. Op het moment is hij in deze organisatie werkzaam als Functional Analyst. Hij is afgestudeerd als Master in Science Bedrijfswetenschappen, op het onderdeel Verandermanagement, met als scriptieonderwerp "De invloed van Vertrouwen, Relatietevredenheid en Commitment op Customer retention". Verder is hij op dit moment nog bezig met de Master in Science opleidingen "Business Processen en IT" en "Cultuurwetenschappen".

Jos Reinhoudt (1965) werkt als senior consultant duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen bij BECO, een gespecialiseerd adviesbureau voor duurzame ontwikkeling. Hij adviseert bedrijven en overheden over duurzaamheid, geeft trainingen en lezingen en schrijft artikelen en weblogs over dit thema. Daarnaast is hij actief in de Nijmeegse politiek, bedenker van het YouTube-festival, vrijwilliger bij een stedenbandorganisatie, ervaren margarita-mixer en maakt hij deel uit van de eindredactie van OCF2.

Harmen Roest (Amsterdam 1970) is Financieel Econoom, zijn afstudeerscriptie aan de Vrije Universiteit uit Augustus 1995 "Risico Aversie en klimaatverandering" werd als belangrijke bijdrage gezien voor het in die tijd jonge vak klimaat-economie. Sindsdien heeft hij als Controller gewerkt voor bedrijven als de NS, Aegon en de Rabobank.

Nitzan Shepherd (1981) is geboren in Israël en heeft haar vroege jeugd doorgebracht in een Kibbutz. Na haar studie geschiedenis en de postdoctorale lerarenopleiding heeft zij werkervaring opgedaan binnen Rabobank Nederland. Binnen OCF 2.0 is Nitzan trekker van het thema Economie en redacteur voor het eindrapport. Op dit moment is

Nitzan werkzaam als zelfstandige mediator. Zij is getrouwd en trotse moeder van zoon Eyal.

Marietta Smid (1972) Mariëtta Smid is sinds mei 2008 werkzaam bij de ASN Bank als senior adviseur duurzaamheidsbeleid. Zij adviseert de directie over het duurzaamheidsbeleid van de bank. Zij houdt zich bezig met het formuleren van beleid over thema's als kinderarbeid, wapens, duurzame energie, en eerlijke handel. Met haar collega's adviseert zij de directie vervolgens in welke bedrijven, landen en projecten de ASN Bank het geld dat klanten aan de bank toevertrouwen wel of juist investeert. Mariëtta heeft een bachelor in bedrijfseconomie. Daarnaast heeft zij de postdoctorale opleiding Financieel en Beleggingsanalist en post graduate program Universalising Socio Economic Security for the Poor aan het Institute of Social Studies succesvol afgerond.

Ivar Smits (1974) is technisch bedrijfskundig ingenieur en begon zijn werkzame leven als management trainee bij Ahold, waar hij vele functies heeft vervuld. Sinds 2008 werkt hij als investor relations manager bij AkzoNobel. Onlangs is hij afgestudeerd bij RSM als master of corporate communications met als scriptieonderwerp: "Creating sustainable shareholder value". Hij heeft een passie voor zeilen en voor duurzaamheid.

Voline van Teeseling (1969) werkt ruim 15 jaar aan een duurzame samenleving vanuit verschillende posities. Als ingenieur milieuhygiene, afgestudeerd in internationaal milieubeleid en luchtverontreiniging, werkte zij eerst jarenlang in Oost-Europa om daar bij te dragen aan de opbouw en uitvoering van milieubeleid. Terug in Nederland, bekleedde zij managementfuncties bij [Milieu Centraal](#) en bij GroenLinks. Sinds juli 2010 houdt zij een sabbatical om haar visie en talent om trends en ontwikkelingen te zien verder uit te diepen. Zij houdt van complexe materie, is strategisch, maar ook bedreven in het vertalen van abstracte en wetenschappelijke materie voor een breed publiek. Zij filosofeert en schrijft graag over maatschappelijke, maar ook alledaagse, onderwerpen.

De literatuurlijst in het boek

- Abdallah, S., Thompson, S., Michaelson, J., Marks, N., & Steuer, N. (2009). *The unhappy planet index 2.0: Why good lives don't have to cost the Earth*. London: New Economics Foundation.
- ASN Bank. (2011). *ASN Bank - Nieuws > 2 > TV-campagne: Wat doet de ASN Bank met uw geld?* [Video] Verkregen van www.asnbank.nl/index.asp?NID=10980
- Diederer, A. (2010). *Global resource depletion: Managed austerity and the elements of hope*. Delft: Eburon.
- MEA (Millennium Ecosystem Assessment (Program)). (2005). *Ecosystems and human well-being: Synthesis*. Washington, DC: Island Press.
- Shah, A. (2010). *Poverty Facts and Stats*. Global Issues. Verkregen van www.globalissues.org/article/26/poverty-facts-and-stats
- UNDP (United Nations Development Program). (2007). *Human development report 2007 2008: Fighting climate change. Human solidarity in a divided world*. New York, NJ: Palgrave Macmillan.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. London: Penguin.
- World Bank. (2008). *World development indicators 2008*. Washington, DC: World Bank Publications.

Het boek

Duurzaam Denken Doen

Inspiratieboek voor onze gezamenlijke toekomst

Jan Jonker (eindredactie) en team van het project 'Our Common Future 2.0'

2011, 1ste druk, ISBN 978 9013090086

Omschrijving

Hoe ziet ons leven eruit in 2035? De doemscenario's van smeltende ijsbergen en vervuilde rivieren kennen we inmiddels wel. Maar kan het ook anders? Wie goed om zich heen kijkt, ziet dat er al veel gaande is. Steeds kritischer kijken we naar onze manier van wonen, werken, reizen, produceren en consumeren, leren en gezond blijven. We worden ons bewuster hoe het beter kan. Maar hoe versnellen we de verandering die we willen? Dit boek wil een positieve bijdrage leveren aan die verandering met tips, inspiratie en een agenda voor de toekomst.

Een groep van ruim 400 vrijwilligers heeft zich in het project 'Our Common Future 2.0' een jaar lang gebogen over de vraag hoe we kunnen doorstarten naar een meer duurzame toekomst.

Deze unieke denktank heeft de basis gelegd voor dit boek. Het gaat in op negentien actuele thema's, van economie tot spiritualiteit en van leiderschap tot afval. Voor elk van die thema's wordt een visie neergezet en worden tips gegeven. Samen levert dat een schat aan ideeën op voor iedereen die wil bijdragen aan een duurzame maatschappij. **Duurzaam Denken Doen** wil bijdragen aan positieve veranderingen voor de wereld van morgen.

Van elk verkocht exemplaar van dit boek gaat één euro naar de Stichting OCF 2.0 voor onderzoek op het terrein van duurzaamheid.

Verkrijgbaar als boek en e-book bij de Kluwershop:

www.kluwershop.nl/management/details.asp?pr=15241